

УДК 159.955; 159.953

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.8.1>

ОСНОВНІ АСПЕКТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ МОДЕЛЕЙ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Марія Августюк

*Національний університет «Острозька академія»,
бул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська область, Україна, 35800
e-mail: maria.avgustiuk@gmail.com*

У статті подано результати теоретичного й порівняльного аналізу наукової психолого-педагогічної літератури з проблеми вивчення основних аспектних характеристик моделей емоційного інтелекту. Зокрема, подана коротка характеристика основних компонентів ієрархічної моделі здібностей Дж. Майєра, П. Саловея та Д. Карузо, змішаних моделей емоційного інтелекту Р. Бар-Она, Д. Гоулмана, Р. Купера, Д. Люсіна, М. Манойлової, І. Андрєєвої, В. Зарицької, змішаної (інформаційно перероблюваної) моделі емоційного інтелекту Е. Носенко й Н. Ковриги. Також схарактеризовані диспозиційна модель емоційного інтелекту (модель особистісних рис / характеристик) К. Петридеса й Е. Фернхема, модель емоційного інтелекту К. Ізарда, новітня потокова модель емоційного інтелекту Т. Бредберрі й Дж. Гривз, триангуляційна модель емоційного інтелекту в дискурсі життєздійснення особистості Є. Карпенка, модель емоційного інтелекту М. Зайднера, узагальнена модель емоційного інтелекту студентів С. Картера. Крім того, проаналізовано особливості моделі формування емоційного інтелекту в педагогіці А. Макаренка – закон мажорного тону й стилю життя колективу, структурно-функціональну модель розвитку емоційного інтелекту майбутнього педагога вищої школи О. Верітової.

Як показав аналіз наукової психолого-педагогічної літератури, натепер можна виокремити велику кількість різноманітних підходів до концептуалізації емоційного інтелекту. Спільним конструктором усіх моделей емоційного інтелекту є здатність людини до ідентифікації, розуміння емоцій, а також управління ними, тоді як наявність міжособистісних здібностей, навичок і компетентностей визначають як характерну відмінність. Перспективними напрямками дослідження є, зокрема, вивчення емоційного інтелекту в навчальній діяльності як чинника забезпечення успішного особистісного й професійного зростання особистості, концептуалізація підходів до операціоналізації емоційного інтелекту, вивчення взаємозв'язку емоційного інтелекту з метакогнітивними стратегіями.

Ключові слова: емоційний інтелект, емоції, ієрархічна структура, моделі емоційного інтелекту, особистісні компетентності.

Постановка проблеми. Як показує аналіз стану дослідження, емоційний інтелект (далі – EI) у науково-психологічній літературі виступає одним із найважливіших компонентів життєдіяльності особистості, явищем різноаспектним і контроверсійним. Багатоаспектність теорій і систем, що містять ідеї щодо емоційної обізнаності та їхньої регуляції, породжує відсутність єдиної концепції щодо чинників EI. Велика кількість різноманітних підходів до тлумачення EI зі свого боку породжує велику кількість моделей EI, спільними структурними компонентами яких є здатність до ідентифікації та розуміння емоцій, а також до ефективного управління ними. Тому дослідження основних аспектних характеристик моделей EI є втрачають своєї актуальності.

Метою статті є теоретичний і порівняльний аналіз стану дослідження основних аспектних характеристик моделей EI в науково-психологічній літературі. Необхідність дослідження зумовлена великою кількістю наявних у науковій літературі моделей EI, а також неоднозначністю ролі EI в навчальній діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині в науково-психологічній літературі виділяють чотири основні моделі ЕІ з безліччю варіацій, у кожній з яких представлені різні думки щодо проблеми визначення чинників ЕІ. Це моделі здібностей, змішані моделі, моделі, в яких ЕІ розглядають як рису характеру тощо.

Найвідомішою моделлю ЕІ є ієрархічна модель здібностей Дж. Майєра, П. Саловея та Д. Карузо. Автори характеризують ЕІ як своєрідну ієрархічну структуру із чотирма послідовними й взаємозалежними рівнями, кожний з яких складається з когнітивних здібностей, спрямованих не лише на розуміння власних емоцій, а й на розуміння емоцій інших людей. Це:

- 1) точність оцінювання та вираження емоцій;
- 2) фасилітація мислення за допомогою емоцій;
- 3) розуміння емоцій;
- 4) управління емоціями [19; 4].

Для моделі ЕІ характерні когнітивні функції, пов'язані з переробкою емоційної інформації. Саме тому модель ЕІ називають моделлю здібностей. Недоліком моделі ЕІ Дж.Д. Майєра, П. Саловея та Д. Карузо є те, що ЕІ частково «зникає» із цієї моделі. Хоча автори й визначають такі основні властивості інтелекту, як ієрархічні й регуляційні, однак не виділяють комбінаторні властивості, що визначають здатність комбінувати компоненти досвіду, і процесуальні властивості, що характеризують операційний вклад, прийоми й стратегії інтелектуальної діяльності до рівня елементарних інформаційних процесів [1].

Змішані моделі розглядають ЕІ як сукупність когнітивних, особистісних і мотиваційно-вольових рис, а також характеристик самосвідомості й соціальних навичок [2]. Це моделі ЕІ Р. Бар-Она, Д. Гоулмана, Р. Купера, Д. Люсіна, М. Манойлової, І. Андрєвої, В. Зарицької, змішана (інформаційно перероблювана) модель ЕІ Е. Носенко й Н. Ковриги. Існують також диспозиційна модель ЕІ (модель особистісних рис / характеристик) К. Петридеса й Е. Фернхема, модель ЕІ К. Ізарда, новітня потокова модель ЕІ Т. Бредберрі й Дж. Грівз, триангуляційна модель ЕІ в дискурсі життєздійснення особистості Є. Карпенка, модель ЕІ М. Зайднера, що є системою метакогнітивних здібностей, узагальнена модель ЕІ студентів С. Картера з основою на компетенціях міжособистісного й внутрішньоособистісного розвитку, навичках особистісного лідерства й самоуправління. У педагогіці виокремлюють модель формування ЕІ А. Макаренка – закон мажорного тону й стилю життя колективу, структурно-функціональну модель розвитку ЕІ майбутнього педагога вищої школи О. Верітової тощо.

Згідно зі змішаною моделлю ЕІ Р. Бар-Она, ЕІ розглядається як набір некогнітивних здібностей, компетенцій і навичок, що впливають на здатність людини успішно протистояти викликам зовнішнього середовища. У структурі ЕІ, що визначається як емоційно-соціальний інтелект, автор виділяє п'ять основних субкомпонентів: внутрішньоособистісний, міжособистісний, регулятивний, адаптивний і загальний (переважальний) настрій або самомотивація (оптимізм, щастя або задоволення життям) [13].

Модель ЕІ Д. Гоулмана заснована на сукупності особистісних компетентностей. В ієрархічну структуру ЕІ автор спершу включав п'ять складових частин: самосвідомість, самоконтроль (саморегуляція), самомотивація, емпатія (інші назви – соціальне розуміння або розуміння емоцій інших людей) і соціальні уміння (управління взаємовідносинами). Згодом модель ЕІ була доопрацьована автором, і зараз до її складу входять чотири компоненти: самосвідомість, самоконтроль, соціальне розуміння (соціальна свідомість) та управління взаємовідносинами (вміння налагоджувати стосунки) [17]. Серед структурних компонентів ЕІ Д. Гоулмана можна виявити не лише емоційні здібності, а й вольові якості,

характеристики самосвідомості, а також соціальні уміння та навички. Крім того, ЕІ в такій концепції має семантичну й структурну невизначеність поняття [10].

Близькою до змішаної моделі ЕІ Д. Гоулмана є модель ЕІ Р. Купера. У структурі моделі, на основі якої була створена методика вимірювання “EQMap”, тобто так звана «карта» вимірювання ЕІ, автор виділяє такі складові частини: зовнішнє оточення, емоційне самопізнання, емоційна компетентність, емоційні цінності й позиції, а також емоційні результати [16; 1].

К. Петридис і Е. Фернхем розробили модель рис (характеристик) або так звану диспозиційну модель (модель емоційної самоефективності), яка є поєднанням сукупності певних рис, безпосередньо пов'язаних з емоційним функціонуванням особистості [20]. Науковці запропонували поділ між визначенням ЕІ як здібності й ЕІ як риси характеру. Головною концептуальною відмінністю моделі від інших моделей ЕІ є те, що автори зосереджують увагу на суб'єктивності емоційного досвіду людини [2].

Е. Носенко й Н. Коврига у сфері ЕІ особистості розробили інформаційно перероблювану модель ЕІ, розглядаючи поняття «емоційний інтелект» через поняття «емоційна розумність». Водночас підхід авторів схожий на змішані моделі ЕІ. Дослідниці вказують на певну ієрархічність структур ЕІ й відповідність цим структурам певного рівня сформованості емоційної розумності, а саме: сенсорно-перцептивна структура – низький рівень виявлення ЕІ – реактивна дія особистості; мисленнева структура – середній рівень виявлення ЕІ – усвідомлена дія особистості; структура настанов, цінностей, ідеалів – високий рівень виявлення ЕІ – вчинок особистості [11; 2].

Д. Люсін також пропонує змішану двокомпонентну структуру ЕІ: внутрішньоособистісний й міжособистісний (соціальний) ЕІ. Концепція моделі близька до моделі здібностей, хоча автор і вводить у неї особистісні характеристики, здатні певним чином впливати на рівень ЕІ та його індивідуальні особливості [8]. До складу внутрішньоособистісного ЕІ належать здатність до керування власними емоціями (зокрема інтенсивність емоцій), здатність до контролювання зовнішнього вираження емоцій, здатність до викликання тієї чи тієї емоції (у разі необхідності); до міжособистісного – здатність до керування емоціями інших людей [8; 1]. Недоліком моделі є те, що автор розглядає ЕІ як конструкт із подвійною природою, який, з одного боку, пов'язаний із когнітивними здібностями, а з іншого, – з особистісними характеристиками [8; 10]. ЕІ не розглядається автором як інтелектуальна здатність, оскільки лише пов'язаний із когнітивними здібностями. Крім того, ЕІ не є сукупністю особистісних характеристик. Таким чином, не зрозуміло, до якої групи психологічних явищ цей конструкт можна віднести [10]. Як зазначає сам науковець, ця модель ЕІ має загальний характер і потребує детальнішого емпіричного обґрунтування [8; 10].

У моделі ЕІ М. Манойлова виділяє два аспекти: внутрішньоособистісний й міжособистісний (соціальний). Як основні характеристики ЕІ дослідниця розглядає емпатію, толерантність, асертивність і самооцінювання [9; 1]. Заслугою моделі є те, що вона вказує на інтегральний характер ЕІ, його взаємозв'язок із мотивацією та волею. Водночас не ЕІ розглядається як компонент соціального інтелекту, а соціальний інтелект, навпаки, перетворюється в міжособистісний компонент ЕІ [1].

В ієрархічній структурі ЕІ І. Андреевої є такі складові частини: інтелект індивіда (ЕІ як можливість функціональної системи), інтелект суб'єкта діяльності (ЕІ як когнітивно-особистісне утворення, до складу якого входять інструментальний та індивідуально-особистісний (рефлексійний) ЕІ) та інтелект особистості (ЕІ в системі взаємозв'язку з іншими особистісними рисами, що сприяють просоціальній поведінці) [1].

У концепції ЕІ В. Зарицької з'ясовано основні ознаки, які доводять правомірність виділення ЕІ в окремий вид. Автор зауважує, що особливості впливу ЕІ найчастіше про-

являються в когнітивній (уявлення людини про себе й про інших), емоційній (емоційне самопочуття) і поведінковій сферах (комунікативна поведінка). Як наслідок, до структури ЕІ входять чотири компоненти: розуміння власних емоцій, самоконтроль і саморегуляція емоцій, розуміння емоцій інших, використання емоцій у спілкуванні й діяльності [5].

Модель ЕІ М. Зайднера є системою метакогнітивних здібностей, в основі якої лежить концепція, що відбиває взаємозв'язки між емоційною компетенцією та індивідуальними особливостями саморегуляції. Сукупність емоційних, когнітивних і мотиваційних функцій зумовлює рівень такої саморегуляції [21; 1].

К. Ізард розглядає ЕІ у взаємозв'язку з такими складовими частинами, як знання емоцій, ідентифікація та маркування емоцій, а також емоційна адаптивність. Учений підтримує ідею про те, що традиційно визначений конструкт «інтелект та особистість» не представляють усіх людських здібностей або характеристик, пов'язаних із соціальною компетентністю та адаптивною поведінкою. Він також погоджується з тим, що людям властива область здібностей, яка безпосередньо пов'язана з емоціями. Складовими частинами є знання емоцій, що породжує здатність до ідентифікації та маркування емоцій, а це зі свого боку сприяє утворенню ЕІ й емоційної адаптації [18].

Новітня потокова модель ЕІ (Т. Бредберрі й Дж. Грівз) розглядає ЕІ як когнітивно-особистісне утворення та набір знань, умінь і навичок (стратегій) щодо переробки емоційної інформації [14; 2]. ЕІ виступає інтенсивним потоком інформаційного обміну між раціональним та емоційним центрами мозку, тобто як об'єднання раціонального мислення з емоційними реакціями. Структурними компонентами моделі є самосприймання, самокерування, соціальна чутливість, керування відносинами.

Цікавим доробком є триангуляційна модель ЕІ в дискурсі життєздійснення особистості С. Карпенка. Автор визначає функції ЕІ в наративній (екстернальний модус) і ментативній формах (інтернальний модус) життєздійснення особистості, що безпосередньо пов'язані зі способами пізнання та втілення смислу [7].

У педагогіці існує модель формування ЕІ А. Макаренка – закон мажорного (переважального) тону й стилю життя колективу. Структурними компонентами моделі є особистісна позиція, життєвий соціальний оптимізм, очищення від руйнівних думок і настроїв, сильна віра в успіх, почуття взаємної відповідальності, самовідчуття перед здобуттям перемоги. Сюди входять також диспозиційні характеристики особистості, які проявляються через вчинки, думки, почуття [6; 2].

Цікавою є узагальнена модель ЕІ студентів С. Картера, що базується на чотирьох компетенціях: міжособистісний розвиток, навички особистісного лідерства, самоуправління та внутрішньоособистісний розвиток [15].

О. Верітова розробила структурно-функціональну модель розвитку ЕІ майбутнього педагога вищої школи, складовими частинами якої є теоретико-методологічні, змістові, операційно-діяльнісні й діагностично-результативні аспекти [3].

Як зазначає І. Васильківський, спільним конструктом усіх моделей ЕІ є здатність людини ефективно здійснювати ідентифікацію, розуміння емоцій та управління ними. Характерною відмінністю є наявність міжособистісних здібностей, навичок та особистісних компетентностей [2]. Так, зокрема, у центрі уваги моделі здібностей – емоції та їх взаємодії з мисленням. Особливістю змішаних моделей є їхня зосередженість не лише на ідентифікації емоцій та їх розумінні, але й на безлічі інших компонентів особистості, таких як мотивація, усвідомлення, соціальні навички. У контексті диспозиційної, інформаційно перероблюваної та потокової моделей ЕІ розглядається як співвідношення внутрішніх емоційних та інтелектуальних компонентів особистості, диспозиційних аспектів вияву (рис особистості), інформаційного обміну між раціональним та емоційним та їх об'єднання в єдине ціле [2].

Концепції ЕІ розглядають також із позиції вираження в його структурі певної групи здібностей: когнітивних, емоційних, адаптаційних і соціальних. До групи когнітивних здібностей у структурі ЕІ належать модель ЕІ Дж. Майєра, П. Саловея та Д. Карузо, модель М. Зайднера й інші [12]. До групи емоційних здібностей насамперед відносять модель Д. Гоулмана. Автор висловив припущення, що окремі структурні компоненти ЕІ (усвідомлення та розпізнавання емоцій, регуляція емоцій та управління ними) відбивають зміст некогнітивних, а саме емоційних здібностей людини. Цю думку підтримують Є. Льїн, Д. Люсін та інші. О. Власова розглядає ЕІ як ступінь розвитку емоційних здібностей людини, що є функціональною складовою частиною загальніших соціальних здібностей. Емоційні здібності відбивають так звану здатність людини до розрізнення, адекватного вираження та управління власними емоціями, переживаннями, прийняття відповідальності за їхній позитивний модус і відповідність суспільно виробленим еталонам [4]. Адаптаційні здібності в структурі ЕІ представлені концепцією ЕІ Р. Бар-Она, соціальні – моделлю Д. Люсіна тощо.

О. Собченко з колегами зазначають, що окремі структурні компоненти ЕІ пов'язані з певною групою здібностей. Іншими словами, дослідники визначають функції, що реалізуються ЕІ. Так, зокрема, з когнітивними здібностями безпосередньо пов'язані такі структурні компоненти ЕІ, як сприймання (ідентифікація) емоцій і розуміння емоцій; з емоційними здібностями – управління емоціями; з адаптаційними – управління емоціями в стресових ситуаціях; із соціальними – соціальна емпатія та управління емоціями інших людей [12 та інші].

Як наслідок, кожна із зазначених груп здібностей опосередковує наявність в ЕІ різноманітних функцій. До сфери когнітивних здібностей відносять інтерактивну функцію, до емоційних – регулятивну, до адаптаційних – адаптивну й стресозахисну, до соціальних – активізувальну [12].

Висновки й перспективи подальших розробок у напрямі. Отже, натепер у психолого-педагогічній літературі можна виокремити велику кількість різноманітних підходів до концептуалізації явища ЕІ. Спільним конструктором усіх моделей ЕІ є здатність людини до ідентифікації, розуміння емоцій, а також управління ними, тоді як наявність міжособистісних здібностей, навичок і компетентностей визначають як характерну відмінність. Перспективними напрямками дослідження є, зокрема, вивчення ЕІ в навчальній діяльності як чинника забезпечення успішного особистісного й професійного зростання особистості, концептуалізація підходів до операціоналізації ЕІ, вивчення взаємозв'язку ЕІ з метакогнітивними стратегіями.

Список використаної літератури

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. Новополюцк : ПГУ, 2011. 388 с.
2. Васильківський І.П. Порівняльний аналіз моделей емоційного інтелекту в психолого-педагогічній літературі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*. 2017. Вип. 259. С. 28–34.
3. Верітова О.С. Розвиток емоційного інтелекту майбутніх педагогів вищої школи в процесі магістерської підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Запоріжжя : Класичний приватний у-т. 2019. 235 с.
4. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монографія. Київ : Видавничо-поліграф. центр «Київський університет», 2005. 308 с.
5. Зарицька В.В. Емоційний інтелект як складова готовності особистості до професійної діяльності. *Вісник Харківського національного пед. ун-ту імені Г.С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2014. Вип. 49. С. 42–51.

6. Зелюк В.В. Формування емоційного інтелекту в контексті педагогіки А.С. Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 9. С. 84–87.
7. Карпенко Є.В. Психологія емоційного інтелекту в дискурсі життєздійснення особистості : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Острог, 2020. 35 с.
8. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. *Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования* / Под. ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. Москва : Ин-т психологии РАН. 2004. С. 29–36.
9. Манойлова М.А. Акмеологическое развитие эмоционального интеллекта учителей и учащихся. Псков : ПГПИ, 2004. 140 с.
10. Марченко А.О. Поняття емоційного інтелекту: теоретико-психологічні підходи, дефініції і структура. *Питання психології. Вісник Національного університету оборони України*. 2011. Вип. 1. № 20. С. 172–175.
11. Носенко Е.Л., Коврига Н.В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції : монографія. Київ, 2003. 159 с.
12. Собченко О.М. Здібності у структурі емоційного інтелекту як фактор формування особистості. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2010. С. 84–87.
13. Bar-On R. Emotional intelligence Inventory (EQ-i). Toronto, Canada : Multi-Health System, 1997.
14. Bradberry T., Greaves J. Emotional intelligence 2.0. TalentSmart, 2009. 280 p.
15. Carter S.D. Emotional intelligence: A qualitative study of the development of emotional intelligence of community college students enrolled in a leadership development program. Colorado State University, Fort Collins, Colorado, 2015. 131 p.
16. Cooper R.K., Sawaf A. Executive IQ: Emotional intelligence in leadership and organizations. New York : Grosset/Putnum, 1997. 372 p.
17. Goleman D. Emotional intelligence. New York : Bantam Books, 1995. 544 p.
18. Izard C.E. Emotional intelligence or adaptive emotions? *Emotion*. 2001. Vol. 1. P. 249–257.
19. Mayer J.D., Caruso D.R., Salovey P. The ability model of emotional intelligence: Principles and updates. *Emotion Review*. 2016. Vol. 8. P. 1–11.
20. Petrides K.V., Furnham A. Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies. *European Journal of Personality*. 2001. Vol. 15. No. 6. P. 425–448.
21. Zeidner M., Matthews G., Roberts R.D., MacCann C. Development of emotional intelligence: Towards a multi-level investment model. *Human Development*. 2003. Vol. 46. P. 69–96.

MAIN ASPECTUAL CHARACTERISTICS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE MODELS

Mariia Avhustiuk

*National University of "Ostroh Academy",
2, Seminarska str., Ostroh, Rivne region, Ukraine, 35800
e-mail: maria.avgustiuk@gmail.com*

The article presents the results of theoretical and comparative analysis of the scientific psychological and pedagogical literature on the problem of studying the main aspectual characteristics of emotional intelligence models. In particular, a brief description of the main components of the hierarchical model of abilities of J. Mayer, P. Salovey and D. Caruso, mixed models of emotional intelligence of R. Bar-On, D. Goleman, R. Cooper, D. Lusin, M. Manoilova, I. Andrieieva, V. Zarytska, mixed (information-processed) model of emotional intelligence of E. Nosenko and N. Kovryha is given. The dispositional model of emotional intelligence (model of personality traits / characteristics) of K. Petrides and A. Furnham, the model of emotional intelligence of C. Izard, the latest flow model of emotional intelligence of T. Bradberry

and J. Greaves, the triangulation model of emotional intelligence in the discourse of personality life of Ye. Karpenko, the model of emotional intelligence of M. Zeidner, and generalized model of emotional intelligence of students of S. Carter are also characterized. In addition, the features of the model of emotional intelligence formation in A. Makarenko's pedagogy are analysed – the law of major tone and lifestyle of the team, as well as the features of structural-functional model of emotional intelligence development of the future university teacher of O. Veritova.

As the analysis of the scientific literature has shown, currently a large number of different approaches to the conceptualization of emotional intelligence can be distinguished. A common construct of all models is the ability to identify and to understand emotions, as well as to regulate them, while the presence of interpersonal abilities, skills and competencies is defined as a characteristic difference. Promising areas of research are the study of emotional intelligence in educational activities as a factor in ensuring successful personal and professional growth, conceptualization of approaches to the operationalization of emotional intelligence, studying the relationships of emotional intelligence with metacognitive strategies.

Key words: emotional intelligence, emotions, hierarchical structure, models of emotional intelligence, personal competencies.